

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2025. № 4.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.4.50>

УДК 338.246.02(477)

Н. М. Жовнір,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та маркетингу, Національний університет

“Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка”

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0801-9326>

В. М. Галай,

к. т. н., доцент, доцент кафедри автоматики, електроніки та телекомунікацій, Національний університет

“Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка”

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1205-7923>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

N. Zhovnir,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship, and Marketing,

National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

V. Halai,

PhD in Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Automation, Electronics, and Telecommunications,

National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

THEORETICAL FOUNDATIONS OF INTELLECTUAL CAPITAL FORMATION AT THE REGIONAL LEVEL

У роботі досліджуються проблеми формування, використання та розвитку інтелектуального капіталу на регіональному та загальнодержавному рівнях, особливо в умовах військових викликів. Розглянуто сучасні тенденції переходу до економіки знань, де ключову роль відіграють нематеріальні активи, зокрема людський, структурний та ринковий капітал. Визначено, що інтелектуальний капітал є основним фактором конкурентоспроможності підприємств і національної економіки, а його ефективне використання сприяє економічному зростанню. Окреслено значення освіти, науки, інновацій та цифрових технологій у формуванні інтелектуального потенціалу. Проведено аналіз регіонального менеджменту, його соціальних, економічних, демографічних та екологічних факторів. Обґрунтовано необхідність стратегічних інвестицій у розвиток людського капіталу для забезпечення сталого економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності регіонів та відновлення економіки України. Запропоновано шляхи підтримки та стимулювання інтелектуального капіталу шляхом впровадження інноваційних стратегій, вдосконалення освітньої та наукової політики, створення сприятливих умов для підприємницької діяльності та залучення інвестицій.

The issues of intellectual capital utilization, formation, and development at both regional and national levels remain highly relevant amidst various challenges and risks, particularly during wartime. In contemporary research, significant attention is given to improving the qualitative characteristics of the workforce, determined by education and qualifications. The relevance of intellectual capital research is driven by the modern economic trends, where knowledge, innovation, and intangible assets play a key role. In current conditions, traditional production factors such as land, labor, and capital are gradually yielding to intangible resources, particularly human, structural, and market capital.

The paper highlights the importance of intellectual capital in the knowledge-based economy, where businesses and government institutions increasingly rely on

knowledge, creativity, and innovation. Intellectual capital has become the cornerstone of competitiveness for both companies and national economies. The development of intellectual capital significantly impacts the productivity, financial stability, and long-term sustainability of organizations. Moreover, the rise of digital transformation, the use of artificial intelligence, big data, and automation has further emphasized the need for new skills and knowledge in the workforce.

The research addresses the issue of intellectual capital in Ukraine, particularly in regional contexts, where intellectual capital is understood as the qualitative reflection of labor resources and their potential to use the natural attributes of humans and acquired intellectual and professional abilities. The intellectual capital of a region is essential for ensuring the production of consumer value both in the present and the future. Investments in the intellectual potential of a region encompass human capital investments, which include professional development, acquisition of intellectual knowledge, and the enhancement of skills that contribute to increasing income and accumulating scientific and technical potential.

Ключові слова: *інтелектуальний капітал, трудові ресурси, капітал, робоча сила, інновації, конкурентоспроможність, інвестиції в трудові ресурси, економіка знань, регіон, конкурентоспроможність регіону, конкурентоспроможність робочої сили, інвестиції в інтелектуальний капітал.*

Keywords: *intellectual capital, labor resources, capital, workforce, innovation, competitiveness, investment in labor resources, knowledge economy, region, regional competitiveness, workforce competitiveness, investment in intellectual capital.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблеми використання, формування та розвитку інтелектуального капіталу на

регіональному на загальнодержавному рівні залишаються актуальними під час усіх викликів та ризиків, зокрема під час військових дій. На сучасному етапі досліджень підвищенню якісних характеристик робочої сили, обумовлених рівнем освіти і кваліфікації, приділяється особлива увага. Актуальність дослідження інтелектуального капіталу зумовлена сучасними тенденціями розвитку економіки, де ключову роль відіграють знання, інновації та нематеріальні активи. У сучасних умовах традиційні фактори виробництва, такі як земля, праця та капітал, поступаються місцем нематеріальним ресурсам, зокрема людському, структурному та ринковому капіталу. Зокрема підтвердженням актуальності дослідження інтелектуального капіталу є:

1. Перехід до економіки знань

- Сучасний бізнес і державні інституції все більше покладаються на знання, творчість та інновації.
- Інтелектуальний капітал стає основою конкурентоспроможності компаній та національних економік.

2. Значення для конкурентоспроможності підприємств

- Фірми, що ефективно управляють своїм інтелектуальним капіталом, мають вищу продуктивність та фінансову стійкість.
- Важливу роль відіграє розвиток корпоративної культури, інноваційних стратегій та брендової цінності.

3. Вплив цифрової трансформації

- Використання штучного інтелекту, великих даних та автоматизації вимагає нових знань і навичок.
- Роль людського капіталу змінюється: затребувані аналітичні здібності, креативність та гнучкість мислення.

4. Розвиток ринку праці

- Підвищується значення освіти, навчання протягом життя та перекваліфікації.

- Попит на спеціалістів із високим рівнем знань зростає, а фізична праця поступово автоматизується.

5. Ефективне державне управління

- Країни з високим рівнем інтелектуального капіталу демонструють стійке економічне зростання.
- Інвестиції в освіту, науку та інновації підвищують рівень добробуту суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців. Аналіз наукових публікацій показав, що поряд із значною кількістю розробок з питань трудового потенціалу не достатньо розглядається регіональний рівень у формуванні інтелектуального капіталу. З авторської точки зору, Інтелектуальний капітал регіону – це якісне відображення трудових ресурсів регіону, потенційні можливості використання природних властивостей людини і набутих в процесі життя професійних та інтелектуальних здібностей, що здатні забезпечити виробництво споживчих вартостей у трудовій діяльності в даний час і в перспективі. [3, с.21–25] Запропонований підхід до даної категорії дозволяє уточнити теоретичне підґрунтя визначення трудового потенціалу регіону не тільки на теперішньому етапі, але і в майбутньому. Інтелектуальний капітал регіону відображає можливості населення регіону, людські ресурси регіону – це наявні ресурси населення регіону, а трудові ресурси регіону – це ресурси населення працездатного віку даного регіону. Працю правомірно розглядати як сукупність різних видів реалізації трудового потенціалу, в результаті чого створюються матеріальні блага та послуги, а процес праці – як ряд операцій та функцій, які виконуються людьми, об'єднаними у виробничу організацію.

Інтелектуальний капітал регіону є вкладенням у розвиток наявних людських ресурсів регіону, що приносить дохід. Відповідно до авторського трактування, інвестиції у інтелектуальний потенціал регіону – це частина

людського капіталу регіону (вартісне відображення трудових ресурсів регіону), тобто інвестиції в професійний розвиток, набуття інтелектуальних знань, розвиток умінь і навичок трудових ресурсів регіону, які здатні збільшувати дохід чи нагромаджувати науково-технічний потенціал регіону.

Проте формування економіки знань, існування якої неможливо без переваги знань, необхідності їх постійного оновлення, вимагає сучасного осмислення трудового капіталу. Для країн – членів ЄС, а також для України актуалізується питання розвитку національних систем освіти як важливих сфер формування трудового капіталу, визначення освітнього та професійно-кваліфікаційного потенціалу населення [6, с.99–101]. В українській економіці трудовий капітал впливає на продукт не стільки безпосередньо (через вищу продуктивність праці), скільки опосередковано (через позитивні зовнішні ефекти).

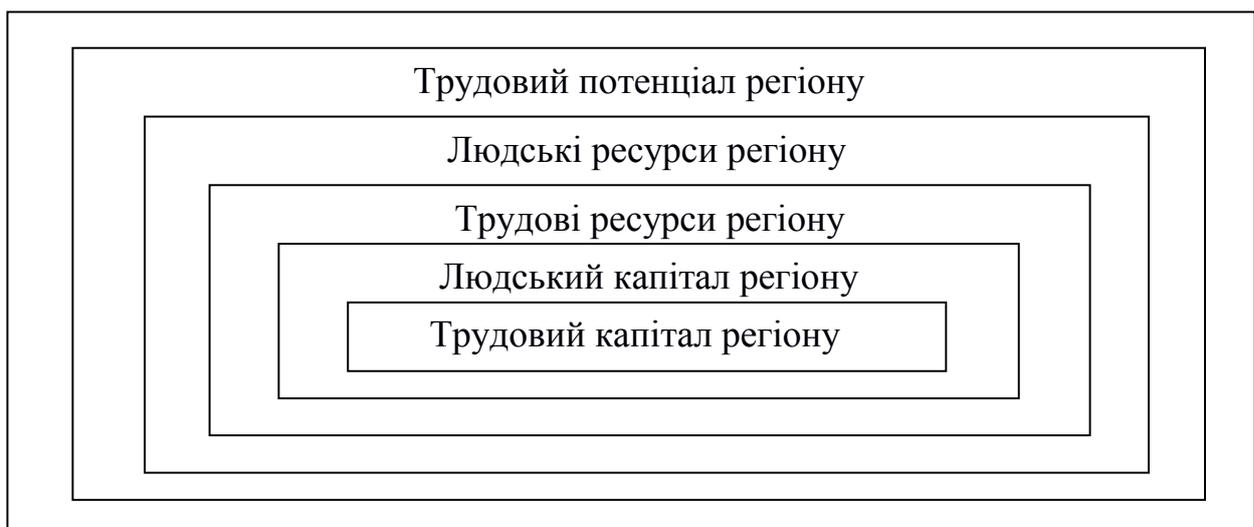

Рис. 1. Категорії інтелектуального капіталу

До них, зокрема, належить формування певного рівня соціальної стабільності та обмеження соціальних ризиків, поширення знань в усій економіці, створення передумов для використання прогресивних технологій.

Сучасні проблеми ринку праці та демографічна ситуація в Україні та Європі, євроінтеграційні процеси, міграція населення потребують удосконалення методик дослідження інтелектуального капіталу,

розроблення регіональних підходів для його стимулювання та збереження. Мобільність регіональних та національного ринку праці передбачає нові вимоги до робочої сили, формування та ступеня реалізації інтелектуального капіталу. Досвід економічно розвинутих країн, які вийшли на постіндустріальну траєкторію свого розвитку, єдино можливим шляхом для реалізації намічених в регіонах Україною цілей є запровадження інноваційної моделі економічних перетворень навіть в умовах війни: в основі стратегії економічного та соціального розвитку країн постіндустріальної епохи визнання пріоритетності знань і інформації в забезпеченні національної конкурентоспроможності; першочергову роль у реалізації наміченого курсу відіграє трудовий капітал, творчі та репродуктивні здібності якого визначають якість економічного розвитку (темпи зростання ВВП за рахунок підвищення продуктивності праці, зниження матеріаломісткості, структурної перебудови економіки на користь наукоємного високотехнологічного виробництва тощо); в умовах інтелектуалізації суспільного виробництва суттєвого коригування потребує макроекономічна політика відтворення трудового капіталу, не обмежуючись лише відновленням його фізичних можливостей, але й творчих та інтелектуальних здібностей.

Формулювання цілей статті. Сучасні виклики та реалії в Україні показали, що питання щодо сутності і структури інтелектуального капіталу є дискусійними, в наявних дослідженнях недостатньо обґрунтована концепція його формування і реалізації. Серед вітчизняних науковців окремі аспекти інтелектуального капіталу висвітлені в працях О. Бервено, О. Бутнік-Сіверського, І. Журавльової, С. Ілляшенко, О. Кендюхова, О. Лапіна, Н. Маркової, О. Стрижак, С. Легенчук, А. Чухно. Більшість дослідників розглядає макроекономічні проблеми функціонування ІК, в контексті результатів зарубіжних досліджень. Дані дослідження виключно з певною його складовою - людським капіталом, інтелектуальною власністю чи інтелектуальним капіталом. Відокремлення та вивчення інтелектуального

капіталу є необхідним для формування стійких економічних стратегій, підвищення конкурентоспроможності підприємств та розвитку людського потенціалу. В сучасних умовах саме інтелектуальні ресурси визначають перспективи розвитку як окремих компаній, так і цілих держав та в цілому економіки знань. Однак людину в такому контексті (відносно речового змісту) можна розглядати лише як процес формування споживчої вартості робочої сили, а стосовно суспільної форми – як процес формування змінного капіталу. Класики аналізували цей процес самозростаючу вартість динамічного, відтворювального розвитку особистості. Таким чином, капіталом є будь-який ресурс (грошовий, фізичний, людський, інформаційний), який у процесі його продуктивного застосування приносить додатковий дохід своєму власнику, забезпечує його саморозвиток та реалізацію в соціумі. Наприкінці 50-х рр. – на початку 60-х рр. XX ст. було зроблено спроби обґрунтувати теорію "людського капіталу". Бурхливого розвитку теорія людського капіталу набула в другій половині XX століття завдяки роботам американських учених Г. Беккера, Я. Мінсера, Т. Шульца, Й. Вейса, Б. Вейсброда, Ф. Велча та ін. Вагомий внесок у розвиток ідей людського капіталу зробив професор Чиказького університету, лауреат Нобелівської премії у галузі економіки (1992 р.) Г. Беккер, відокремивши в людському капіталі структурні складові:

- 1) капітал освіти (освіта загальна і спеціальна),
- 2) капітал здоров'я,
- 3) капітал професійної підготовки (кваліфікація, навички, виробничий досвід),
- 4) капітал міграції,
- 5) володіння економічно значущою інформацією та мотивацією до економічної діяльності.

Зміст поняття "людський капітал" розширили Л. Едвінсон та М. Мелоун, які розглядають його як складову інтелектуального капіталу поряд зі структурним капіталом. Елементами людського капіталу вони

називають втілені у працівниках компанії сукупність знань, практичних навичок, творчих здібностей, а також моральні цінності компанії: культуру праці, здатність до нововведень, філософію фірми та загальний підхід до справи. Людський капітал, на їхню думку, не може бути власністю компанії, на відміну від структурного капіталу, що охоплює технічне та програмне забезпечення, організаційну структуру, патенти, ліцензії, торгові марки, бази даних, електронні мережі й те, що залишається в офісі після того, як працівники закінчують роботу. Цей вид капіталу включає й відносини між компанією та її крупними клієнтами і, на відміну від людського капіталу, може бути власністю компанії, а отже, об'єктом купівлі-продажу. Найважливішою відмінністю між людським і структурним капіталом вони вважають те, що перший із них є невідчутним (непомітним, невловимим), невіддільним від тих, кому він належить, не може бути скопійований в іншій організації, а структурний піддається копіюванню, відтворенню або відчуженню на користь іншої компанії й навіть окремої особи. Крім того, людським капіталом компанія не може розпоряджатися на власний розсуд, тому його фундаментальною особливістю, на думку Т. Стіворта, є те, що людей можна найняти, але не придбати у власність. З огляду на це людський капітал може вважатися лише тимчасово залученим засобом, що належить до пасивів компанії, подібно до боргових зобов'язань і випущених акцій, а отже, не підлягає традиційним вартісним оцінкам. [2, с.34–38]

Виклад основного матеріалу дослідження. Регіон як середовище реалізації інтелектуального капіталу є відкритим, динамічним, потребуючим державної підтримки та продуманої стратегії розвитку. Він перебуває під мінливим впливом та у взаємодії з національним макроекономічним, соціальним, нормативно-правовим полем, іншими однорівневими системами – регіонами країни, а також глобальними тенденціями і процесами [7, с.21]. Важливе значення для розвитку суспільства має управління соціально-економічними процесами з їх внутрішнім динамізмом, в основі якого лежить дія об'єктивних, що не

залежать від волі та свідомості людей, економічних законів, пізнання яких дозволяє розкрити тенденції та перспективи, передбачити реальні протиріччя, вибрати практичні шляхи розвитку. Закони соціального розвитку об'єктивні і непідвладні людям, але їх пізнання і правильне використання в соціальній практиці – необхідна умова нормального функціонування і розвитку суспільства. Управління трудовою діяльністю, таким чином, базуючись на пізнаних закономірностях суспільного розвитку і використовуючи закони суспільного управління, повинна бути спрямоване на оптимальне формування і ефективне функціонування соціальних механізмів відбору, виховання і розподілу людей у соціальній структурі.

До основних факторів регіонального менеджменту, які впливають на формування інтелектуального капіталу, з авторської точки зору, належать:

– економічні фактори: загальна величина трудових доходів, середня заробітна населення, мінімальна заробітна плата; забезпеченість природно-ресурсним потенціалом; характер розміщення промислового та сільськогосподарського виробництва; можливості ринку праці відповідно до здібностей, професійної підготовки й освіти трудового потенціалу; рівень зайнятості населення у суспільному виробництві та особистому підсобному господарстві; забезпеченість продовольчими, непродовольчими товарами та побутовими послугами, а також розвиток основного капіталу регіону, науково-дослідний потенціал, діючі кредитно-фінансові пропозиції, податкова система, сучасні методи рейтингового оцінювання та заохочення до реалізації інтелектуального капіталу та ін.;

– соціальні фактори визначають форми поєднання трудової активності індивідуумів у суспільному виробництві, що забезпечується відповідним рівнем розвитку форм власності, спеціалізації, концентрації, та інтенсифікації виробництва й розміщення продуктивних сил на території регіону: рівень фізичного розвитку та здоров'я, загальної й професійної освіти, розвиток соціальної інфраструктури, рівень урбанізації, еміграція та імміграція населення, міграційне сальдо; а також територіально-галузеві

відмінності в рівні заробітної плати; цінах і тарифах на товари та послуги, в доходах; розміри поселень та житла, рівень розвитку, структура й характер розміщення освітніх, медичних, дошкільних, культурно-побутових закладів; об'єктів торгівлі та громадського харчування; рівень і характер розвитку транспортного обслуговування, зв'язку й т.д.;

– соціально-демографічні показники: демографічне навантаження, середня чисельність населення регіону, регіональні особливості демографічної ситуації; вікової, статевої структури населення; тенденції його природного приросту; середня тривалість життя; статево-віковий склад населення за галузями спеціалізації регіону;

– екологічні фактори: характеризують вплив навколишнього середовища на формування трудової активності людини;

– психологічні фактори: включають в себе етичні та етнокультурні, що характеризують належність трудового потенціалу до певної релігії, ритуалів, звичаїв і традицій, характерних для даного регіону; домінуюча в регіоні політична орієнтація та громадська психологія, віросповідання, традиції, обряди, рівень їх спорідненості з національними інтересами України.

Етичні аспекти розкриваються через моральну діяльність, моральні відносини та свідомість. Виховання в душі етичної культури й соціального менеджменту формують у трудового потенціалу відповідальність, взаємоповагу, гуманізм, колективізм, чим сприяють духовному розвитку суспільства. При дослідженні соціально-економічних факторів регіонального менеджменту якості праці надавалося велике значення таким із них, як стан економіки, соціальна структура трудового потенціалу, економічне законодавство, ринок праці, державні програми зайнятості, стандарти життя, суспільні цінності, зміст і умови праці.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже з урахуванням вищенаведеного, економічна сутність інтелектуального капіталу регіону полягає у ефективному використанні трудових ресурсів

регіону, потенційних можливостей використання природних властивостей людини і набутих в процесі життя професійних та інтелектуальних здібностей, що здатні забезпечити виробництво споживчих вартостей у трудовій діяльності в даний час і в перспективі, а трудового капіталу регіону – у вартісному відображенні трудових ресурсів регіону (частини людського капіталу регіону), тобто інвестиціях в професійний розвиток, набуття інтелектуальних знань, розвиток умінь і навичок трудових ресурсів регіону, які здатні збільшувати дохід чи нагромаджувати науково-технічний потенціал регіону.

Інтелектуальний капітал регіону є ключовим фактором його розвитку та економічного зростання, оскільки об'єднує людський, структурний та соціальний капітал. Він сприяє підвищенню конкурентоспроможності регіону на національному та міжнародному рівнях. Освіта, наука та інноваційна діяльність є основними чинниками формування та ефективного використання інтелектуального капіталу. Взаємодія між бізнесом, освітніми установами та державними структурами відіграє вирішальну роль у розвитку інтелектуального капіталу регіону. Враховуючи проблеми відбудови економіки регіонів України необхідно розробляти й реалізовувати стратегії підтримки та стимулювання інтелектуального капіталу.

Література

1. Коваленко М. А., Ломоносов А. В., Ломоносова О. Є., Житченко Г. О. Інтелектуальний капітал підприємства : навч. посіб. Харків : ОЛДІ, 2019. 446 с.
2. Валькова С. В. Право інтелектуальної власності в рекламі : навч.-метод. посіб. Одеса : Гельветика, 2019. 168 с.
3. Багрій Т. Я., Биркович О. І., Бондар І. С. Використання об'єктів інтелектуальної власності в рекламі : навч. посіб. Львів : ЛІРА, 2019. 520 с.

4. Економічна енциклопедія : у 3 т. / ред. изд.: С. В. Мочерний та ін. Київ : Видавничий центр "Академія", 2000. Т. 2. 864 с.

5. Drucker P. F. *Post-Capitalist Society* : Oxford Butterworth : Heinemann, 1993. 271 p.

6. Ватаманюк З. А., Панчишин С. О. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка: навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Альтернатива», 2001. 300 с.

References

1. Kovalenko, M. A., Lomonosov, A. V., Lomonosova, O. Ye. and Zhytchenko, H. O. (2019), *Intellektualnyi kapital pidpriemstva* [Intellectual capital of the enterprise], OLDI, Kharkiv, Ukraine.

2. Valkova, S. V. (2019), *Pravo intelektualnoi vlasnosti v reklamі* [Intellectual property rights in advertising], Helvetyka, Odesa, Ukraine.

3. Bagriy, T. Ya., Byrkovych, O. I. And Bondar, I. S. (2019), *Vykorystannia ob'ektiv intelektualnoi vlasnosti v reklamі* [Use of intellectual property objects in advertising], LIRA, Lviv, Ukraine.

4. Mochernyi, S. V. and Others. (2000), *Ekonomichna entsyklopediia* [Economic Encyclopedia], 3rd ed, Akademiia, Kyiv, Ukraine.

5. Drucker, P. (1993), *Post-Capitalist Society*, Butterworth-Heinemann, Oxford, GB.

6. Vatamaniuk, Z. A., and Panchyshyn, S. O. (2001), *Ekonomichna teoriia: makro- i mikroekonomika* [Economic Theory: Macro- and Microeconomics], Alternatyva, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2025 р.